

Японське економічне диво

CHALMERS JOHNSON

**MITI
AND THE JAPANESE
MIRACLE**

**THE GROWTH OF INDUSTRIAL POLICY,
1925–1975**

STANFORD UNIVERSITY PRESS · STANFORD · 1982

СЕРІЯ «ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ДИВ»

ЧАЛМЕРС ДЖОНСОН

ЯПОНСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО

**ЯК ПРОФЕСІЙНА ВЛАДА
ТА БІЗНЕС ЗБУДУВАЛИ ПРОВІДНУ
ЕКОНОМІКУ СВІТУ**

*Переклав з англійської
Роман Клочко*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2022

Почитати опис, рецензію і купити можна на сайті nashformat.ua

УДК 330.5(52)(091)

Д42

Джонсон Чалмерс

Д42 Японське економічне диво. Як професійна влада та бізнес збудували провідну економіку світу / пер. з англ. Роман Клочко. — К. : Наш Формат, 2022. — 456 с. — Серія «Історія економічних див».

ISBN 978-617-8115-21-0 (паперове видання)

ISBN 978-617-8115-22-7 (електронне видання)

У 1945 році зруйнована війною Японія стояла перед вибором, як відбудувати країну: або покласти на класичну теорію Адама Сміта й дозволити вільному ринку зробити все самому; або ж узяти на озброєння економічний націоналізм Фрідріха Ліста й скерувати ринок до нової індустріалізації. Японці обрали другий шлях і створили економічне «диво». Ключові урядовці пишалися прихильністю до економічного націоналізму, який системно впроваджували в життя. За 20 років Японія стала другою економікою світу, збільшивши виробництво майже в 14 разів, а ВВП — усемеро.

УДК 330.5(52)(091)

Книжка вийшла за підтримки спільноти благодійників ГО «Реформація», Української асоціації Римського клубу, компанії «Інтерпайп» і CEO Club Ukraine

долучитися

Перекладено за виданням: Chalmers Johnson. *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975* (Stanford, Stanford University Press, 1982, ISBN 0-8047-1128-3).

MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industrial Policy, 1925-1975, by Chalmers Johnson, published in English by Stanford University Press. This translation is published by arrangement with Stanford University Press, www.sup.org

Історія економічних див
Серія заснована 2022 року.

ISBN 978-617-8115-21-0 (паперове видання)
ISBN 978-617-8115-22-7 (електронне видання)

Усі права застережено. All rights reserved
© 1982 by the Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University. All rights reserved.
© Клочко Р., пер. з англ., 2022
© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2022

ЗМІСТ

<i>Передмова до українського видання</i>	9
<i>Передмова</i>	11
<i>Таблиці</i>	16
<i>Скорочення</i>	18
<i>Розділ 1. Японське «диво»</i>	20
<i>Розділ 2. Економічна бюрократія</i>	58
<i>Розділ 3. Зародження промислової політики</i>	114
<i>Розділ 4. Економічний генштаб</i>	152
<i>Розділ 5. Від Міністерства військового постачання до ММТП</i>	199
<i>Розділ 6. Інституції швидкого зростання</i>	247
<i>Розділ 7. Адміністративне керівництво</i>	299
<i>Розділ 8. Інтернаціоналізація</i>	339
<i>Розділ 9. Яка вона, японська модель?</i>	374
<i>Додаток А. Політичне й адміністративне керівництво торгово-промислової бюрократії, 1925–1975 роки</i>	396
<i>Додаток Б. Внутрішня структура міністерства. Вибрані дати. 1925–1973 роки</i>	403
<i>Додаток В. Бюрократична кар'єра заступників міністра Сахаші й Імая</i>	413
<i>Бібліографія</i>	416
<i>Примітки</i>	432

Лише керівники — а не природа, закони економіки або уряди — роблять ресурси продуктивними.

Пітер Друкер,
«Керівництво у неспокійні часи»
(Managing in Turbulent Times)

*Пам'яті Вільяма Локеуда (1906–1978),
який першим зайнявся цією темою*

ПЕРЕДМОВА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ

Я ставлю цю книжку Чалмерса Джонсона, автора концепції «держави розвитку» (developmental state), на окрему полицю, поряд із роботами Фрідріха Ліста та Еріка Райнерта. І раджу прочитати її кожному державному діячу, бізнесмену та науковцю. Вона не залишить байдужими тих, хто цікавиться економікою. І обов'язково знадобиться всім, хто візьме участь у повоєнній відбудові та розвитку України.

Ця книжка про те, як Японія постала з попелу війни та збудувала одну з найпродуктивніших світових економік. Стартувавши з дефіциту, розрухи і бідності, японці виростили другу найбільшу економіку світу — індустріальну й високотехнологічну. Погодьтеся, для країни, позбавленої природних багатств, з такою невеликою територією, після глибоких економічних криз і масштабних руйнувань — це справжнє диво.

Чи багато у світі країн, які за 20 років збільшили виробництво майже в 14 разів, а економіку — всемеро? Японці спочатку й самі не вірили у масштабний і тривалий успіх. Та вже незабаром стало очевидно, що їхній шлях — це не лише прецедент, а й модель для наслідування. І вже незабаром японські рецепти старанно переймали майбутні економічні «зірки» — Сінгапур, Південна Корея і Китай.

Автор книжки називає японський кейс «прикладом найуспішнішої в історії стратегії цілеспрямованого розвитку». Він показує,

що в ньому значно менше «дива» і значно більше — правильної економічної інженерії та політики, зміст яких, до речі, не був винаходом Японії. Уже не одне століття економічний націоналізм, протекціонізм та економічна інженерія «відточувались» на Заході. Японія ж виявилась вельми здібним і старанним «учнем». Вона застосувала ці давні західні рецепти в концентрованому вигляді, при цьому демонструючи мистецтво балансу та синтезу: державного протекціонізму та збереження конкуренції, ретельного планування і свободи підприємництва, сильної держави та великого бізнесу, національної стратегії та міжнародної співпраці, дисципліни і креативності, політичної волі та сміливості експериментувати.

Автор показує, як і ким було створено японське «економічне диво», і навчає, як держава, що відстала від інших, в умовах глобальної конкуренції може вибратись нагору, якщо вона, як економічний архітектор чи інженер, створить умови і стимули для індустріалізації, що покращать структуру економіки та прискорять зростання. Продумано, цілеспрямовано і послідовно, протягом кількох десятиліть.

«Анатомія» економічного піднесення Японії в аспектах культури, організації, змісту економічної політики — надзвичайно повчальна. Звісно ж, скопіювати японське диво «1 до 1» (як і будь-яке інше) неможливо. Але почерпнути в ньому натхнення, віру, філософію та інструментарій — розумно й доцільно. Саме тому Українська асоціація Римського клубу та видавництво «Наш Формат» за підтримки ГО «Реформація», компанії ІНТЕРПАЙП та CEO Club Ukraine вирішили видати цю книжку. Ми обов'язково переможемо, захистивши не тільки Україну, а й найвищі людські цінності та здобутки цивілізації. І обов'язково відбудуємо й розвинемо нашу економіку, відкриваючи світу нове «економічне диво» — українське.

*Президент Української асоціації Римського клубу, член-кореспондент Всесвітньої академії науки та мистецтва,
д-р екон. наук
ВІКТОР ГАЛАСЮК*

ПЕРЕДМОВА

Зв'язок між державними інституціями та економічною активністю є, мабуть, найстарішою і найголовнішою темою у вивченні політичної економії. Відмінності, що існують у цій сфері, лежать в основі всього сучасного політичного аналізу: вільна торгівля проти меркантилізму, соціалізм проти капіталізму, невтручання держави в економіку проти встановлення соціальних цілей, державний сектор проти приватного, і нарешті, важливість процедур (свобода) проти важливості результатів (рівність). У цій дискусії Японія займає окреме місце: і як модель, і як прецедент. Повоєнний економічний тріумф Японії — тобто безпрецедентне економічне зростання, що зробило цю країну другою найпродуктивнішою відкритою економікою світу, — найкращий приклад керованої державою ринкової системи з тих, що наразі існують; і сама Японія повністю або частково стала моделлю для багатьох промислових систем — і розвинених, і тих, що розвиваються.

У центрі уваги цієї книжки — один із японських бюрократичних апаратів, зокрема знамените Міністерство міжнародної торгівлі і промисловості (ММТП) як провідний державний економічний гравець. Хоча ММТП було не єдиним важливим агентом впливу на економіку і держава в цілому не завжди відігравала провідну роль, я не хочу применшувати значення цього суб'єкта. Без згадки про внесок ММТП неможливо зрозуміти конкретну швидкість, форму й наслідки японського економічного зростання. Співпрацю

між державою та великим бізнесом уже давно визнано визначальною характеристикою японської економічної системи, але роль держави у цій співпраці дуже довго або засуджувалася як надмірно зарозуміла, або відкидалася і вважалася звичайною підтримкою, без жодного докладного аналізу цих питань. За допомогою цієї книжки я сподіваюся виправити ситуацію.

Історія ММТП має ключове значення для економічної та політичної історії сучасної Японії. Як і методи й досягнення японської економічної бюрократичної системи є ключовими в суперечках і дискусіях, що тривають між прихильниками командної економіки комуністичного зразка і змішаної ринкової економіки західного типу. Цілком бюрократизована командна економіка неправильно розподіляє ресурси й придушує ініціативу; щоб функціонувати, такі країни повинні замкнути населення за «залізною завісою» або іншими більш-менш непроникними бар'єрами. Змішана ринкова економіка з великими труднощами знаходить способи нав'язати своїм ринковим системам політично визначені пріоритети і водночас не підхопити «англійську хворобу»^{*} або не розчаруватися через юридичну зарегульованість американського зразка. Звичайно, японці не мають відповідей на всі запитання. Але з огляду на те, що майже всі рішення важливих проблем кінця ХХ століття (енергопостачання, захист довкілля, технологічні нововведення тощо) передбачають розширення офіційної бюрократичної системи, конкретні японські пріоритети й процедури є вельми повчальними. Принаймні вони повинні застерегти стороннього спостерігача, що японські досягнення мають свою ціну.

Японський досвід як окремих приклад пізнього розвитку відрізняється від західних ринкових економік, комуністичних диктатур або нових держав повоєнного світу. Найважливішою відмінністю є те, що в Японії держава бере участь в економіці спільно з приватним сектором, і обидва сектори — державний та приватний — удосконалюють засоби, що дозволяють ринку працювати для потреб розвитку. Цей випадок виявився прикладом найуспішнішої в історії стратегії цілеспрямованого розвитку. Сьогодні він

^{*} British disease, англійська або британська хвороба, — зневажлива назва періоду економічного застою у Британії 1970-х років, коли країну називали Sick man of Europe, «європейським хворим». — *Прим. пер.*

повторюється у державах Східної Азії — Тайвані й Південній Кореї — а також у Сінгапурі та інших країнах Південної та Південно-Східної Азії, де нещодавно почалася індустріалізація. Японський приклад, як реакція на перших бенефіціарів промислової революції, виявився незрівнянно успішнішим, ніж командні економіки комуністичного світу, цілковито контрольовані державою. Після смерті Мао Цзедуна навіть Китай почав визнавати, хоч іще не наслідувати, досягнення капіталістичної держави розвитку*.

З причин, наведених у розділі 1, це дослідження проведене в історичному вимірі. Часовий проміжок з 1925 по 1975 рік має важливе значення, тому що він починається зі створення офіційного бюрократичного апарату, що займався промисловою політикою, охоплює період, коли були виявлені й активно обговорені головні проблеми промислової політики, а також відображає кадрову й організаційну наступність, що існує між довоєнним і повоєнним періодами. Перші два розділи виконують роль прологу до цієї історії і присвячені поясненню суперечностей, що оточують власне промислову політику і японську форму правління, у якій домінує бюрократія. В останньому розділі я окреслюю деякі ширші теми, що підняті у книзі, і намагаюся підсумувати модель японської політичної економії.

У цій історії я також пробую аналізувати мову японської бюрократії: її поняття, евфемізми й гасла. Читачів, які не знають японської, може дратувати повторення транслітерованих японських термінів у дужках. У такому разі перепрошую, але це потрібно, щоб підкреслити: мова бюрократії часто евфемістична і непрозора. Ті, хто вивчає Японію і опанував цю мову, захочуть напевне знати, які терміни ховаються за перекладом, зокрема, через те, що назви законів та організацій у Японії часто передаються англійською по-різному, у кілька способів. Водночас для читачів, які цікавляться Японією, але не читають японською, усі терміни, закони, назви книжок та назви асоціацій перекладено англійською. Японські особові імена подано за японською

* Держава розвитку (англ. developmental state), інколи «жорстка держава» (англ. hard state) — термін, що використовується науковцями у сфері міжнародної економіки для опису керованого державою макроекономічного планування у Східній Азії в другій половині ХХ ст. — *Прим. наук. ред.*

традицією — спершу прізвище, а потім ім'я. У додатку А викладено повний перелік кабінетів, міністрів і заступників міністрів ММТП за період з 1925 по 1975 рік. Також деяким читачам може бути складно розрізнити численні імена японців, що трапляються в цій книжці. Накамура, Наґамура, Накаяма і Нагаяма — абсолютно різні імена, коли їх написати японською, але в англійському написанні ця відмінність зазвичай нівелюється. За це я не перепрошую. Надто вже багато досліджень бюрократії та державної політики читається так, ніби автор має справу з безтілесними абстракціями, і мало пов'язані з тим, що відбувалося насправді. Почасти ця книжка про бюрократів, які ще працюють, і їхні імена, природно, трапляються часто.

Під час підготовки цієї книжки мені допомогли чимало людей та організацій. В Японії це професори Токійського столичного університету Масумі Джунносуке й Акаґі Сурукі, які скеровували мене до потрібних матеріалів, активно обговорювали зі мною предмет дослідження і вказували, які теми мають більше чи менше значення. Йококава Хіроші з ММТП навчався у Берклі в 1978–1979 роках і неабияк долучився до підготовки мого курсу, присвяченого японській політиці. В отриманні побіжних матеріалів про минуле ММТП безцінну допомогу мені надали Ютані Ейджі зі Східноазіатської бібліотеки, Університет Каліфорнії (Берклі) і Мурата Шіро з книгарні Murata Bookstore, розташованої за адресою: Takaban 3-9-8, Meguro-ku, Токуо. Центр японських досліджень Інституту східноазіатських досліджень Університету Каліфорнії (Берклі) підтримав моє дослідження фінансово, надавши грант на поїздку до Японії і забезпечивши чудову університетську атмосферу, у якій можна було перевірити деякі з моїх ідей. Від початку дослідження 1972 року я отримував наукову допомогу від кількох аспірантів з Берклі, зокрема від Фуджімото Тецуї, Ясуді Рюджі, Кавамото Чідзуко, Готоди Теруо, Мікумо Акіко, Мацумото Йоко й Чана Даль-джюна. Також дякую Полін Фокс із Палм-Спрінгс, штат Каліфорнія, за те, що робила для мене вирізки з Los Angeles Times протягом восьми років.

У найбільшому боргу я перед Шейлою Джонсон за набір і професійне редагування мого рукопису.

Незважаючи на всю ту допомогу та підтримку, що я їх отримав з багатьох джерел, я залишаюся відповідальним за всі факти або їх інтерпретацію, викладені в цьому дослідженні ММТП і доби Шьова у Японії.

Ч. Дж.

Берклі.

Грудень 1980 року

Розділ 1

ЯПОНСЬКЕ «ДИВО»

Більшість японців звикли вважати, що термін «диво» у зв'язку з їхньою країною був вперше вжитий у 1962 році. У випусках лондонського часопису *Economist* за 1 і 8 вересня 1962 року двома частинами було опубліковано довгий нарис під назвою «Візьміть Японію до уваги» (*Consider Japan*). Пізніше редакція видала його окремою книжкою, яку швидко переклали японською і опублікували в Токіо під назвою *Odorokubeki Nihon* — «Дивовижна Японія». До того часу більшість японців просто не вірили у безпрецедентні для історії країни темпи зростання, що їх показувала японська економіка, а економісти й експерти писали обережні статті про бум, який незабаром закінчиться, про кризи, які невдовзі почнуться, і про нераціональну політику японського уряду¹. Проте там, де японці бачили безвідповідальні бюджети, надмірні позики і величезні потреби внутрішнього ринку, *Economist* бачив розширення попиту, високу продуктивність, збалансовані трудові відносини і дуже високий рівень заощаджень. Так країна і світ прийшли до визнання успіхів повоєнної японської економіки та пошуків причин «японського економічного дива».

Та спершу розглянемо це «диво» у цифрах. У таблиці 1 подано показники промислового виробництва за весь період дослідження — з 1925 по 1975 рік, де за 100 взято показники 1975 року. Вона фіксує кілька цікавих речей. Насправді 1962 року диво тільки починалося: обсяги виробництва становили лише третину від

обсягів 1975 року. Рівно половина дивовижної економічної стабільності Японії проявилася після 1966 року. Таблиця чітко показує «реcesію» 1954, 1965 і 1974 років, що підштовхнула уряд до нових і ще більш творчих економічних ініціатив; також вона демонструє здатність японської економіки виходити з цих несприятливих періодів ще сильнішою. Зафіксовані в таблиці й міжгалузеві зрушення: занепад гірничої галузі через витіснення вугілля нафтою і перехід від текстильної промисловості до машинобудування й виробництва готових металевих виробів, а також процес, що його японці називають індустріалізацією у сфері важкої та хімічної промисловості, або *джукагаку когьока*.

Якщо ж звернутися до інших показників — наприклад, хай за 100 будуть дані 1951–1953 років — тоді індекс валового національного продукту для 1934–1936 років дорівнюватиме 90, для 1961–1963 років — 248, а для 1971–1973 років — 664. Індекс обсягу виробництва в обробній промисловості для 1934–1936 років становитиме 87, для 1961–1963 років — 400, а для 1971–1973 років — 1350. Таким чином, протягом усього повоєнного періоду, з 1946 по 1976 рік, японська економіка зросла у 55 разів². В останній чверті попереднього століття на Японію припадало близько 10 % світової економічної активності, це при тому, що вона займає лише 0,3 % земної поверхні й становить близько 3 % населення світу. Незалежно від того, хоче хтось називати цей успіх «дивом» чи ні, він безумовно вартий дослідження.

До мене в цих «водах» побувало вже багато «мореплавців», тож перш ніж перейти до дослідження і викладу своїх міркувань, мушу оглянути результати їхніх «замірів глибини». Як свідчить часте вживання терміна «диво», пояснити японське економічне зростання та його неодноразове відновлення після того, як вичерпувався або усувався той чи інший набір тимчасових переваг, — справа не легка. Цей термін не можна відокремлювати і застосовувати лише до швидкого зростання, що почалося 1955 року. Ще 1937-го значно молодший професор Арісава Хіромі (йому тоді був лише 41 рік) — його ім'я, до речі, буде в переліку 20–30 провідних розробників повоєнної промислової політики — використав фразу «японське диво», описуючи зростання в Японії обсягів промислового виробництва на 81,5 % у 1931–1934 роках³. Сьогодні ми знаємо, чому це сталося: через рефляційну фіскальну політику, що її провадив

міністр фінансів Такахаші Корекійо. Пізніше, 26 лютого 1936 року, у віці 81 року, він був убитий молодими путчистами у спробі загалмувати започатковані ним реформи.

А втім, це попереднє диво становить для науковців неабияку проблему — Чарльз Кіндлбергер називає її «загадкою про те, як Японії ще 1932 року вдалося провести кейнсіанську політику без Кейнса»⁴. Деякі японці не надто цим переймалися і просто задовольнилися тим, що охрестили Такахаші «японським Кейнсом»⁵. У цій книжці я сподіваюся пояснити, чому такий трюк не працює. У 30-х роках державне втручання в економіку було чимось більшим за кейнсіанство, а уроки, які отримали тоді Арісава з колегами в уряді, дещо відрізнялися від того, що на Заході розуміли під панівною державною фінансовою політикою.

«Загадка Кіндлбергера» привернула до себе увагу проєкціоністів — однієї з численних категорій сучасних дослідників японського економічного дива. Це автори, які проєктують на японський випадок західні (переважно англо-американські) концепції, проблеми й норми економічної поведінки. Незалежно від значення цих досліджень для країн, де їх було написано, ми не будемо на них докладно зупинятися. Праці такого типу спрямовані не так на пояснення японського досвіду (хоча, можливо, вони й підсумовують кілька принципів японської політичної економії), як на те, щоб показати невдачі власної країни на тлі досягнень Японії або висловити застереження щодо можливого впливу японського зростання на інші частини світу. Навіть уже згадуваний блискучий мікротрактат 1962 року, виданий *Economist*, можна було б назвати «Подумайте над Британією у світлі того, що робить Японія», що й було його справжньою метою. До наступників *Economist* належать: «Японські диво-люди» Ральфа Г'юїнса (*The Japanese Miracle Men*, 1967), «Японія робить стрибок. Історія економічного дива» П. Б. Стоуна (*Japan Surges Ahead: The Story of an Economic Miracle*, 1969), «Японський виклик» Робера Гіля (*The Japanese Challenge*, 1970), «Виникнення японської супердержави» Германа Кана (*The Emerging Japanese Superstate*, 1970) і «Реванш Японії» Гакана Гедберга (*Japan's Revenge*, 1972). Мабуть, найвідомішою працею з теми є книга Езри Вогла, видана 1979 року, — «Японія як № 1: уроки для американців» (*Japan as Number One: Lessons for Americans*) — через те, що вона є явним закликком до американців

повчитися у Японії, а не аналізом причин феноменального японського зростання. Моє дослідження не підтримує ці попередні праці і не виступає за запровадження інституцій японського зростання за межами Японії. Однак у ньому здійснено спробу окреслити всю складність діяльності головних японських інституцій в економічній сфері, щоб ті, хто зацікавлений у їхньому впровадженні, мали уявлення, що вони «купують», з точки зору передбачуваних, непередбачених і навіть небажаних наслідків японської системи.

Друга, абсолютно відмінна група пояснень японського дива належить представникам соціально-економічної школи або тому підходу до дослідження «дива», що його я іноді називаю підходом «що завгодно, окрім політики». Ця розгалужена школа складається з чотирьох основних типів аналізу, що часто перекривають один одного. Проте їх легко відокремити для ідентифікування, хоча вони рідко трапляються в чистому вигляді. Це аналіз «національного характеру, базових цінностей та консенсусу», який любляють гуманісти загалом та антропологічно орієнтовані гуманісти зокрема; аналіз «дива не трапилося», що головне є справою економістів; аналіз «унікальних структурних характеристик», який пропагують дослідники трудових відносин, норми заощаджень, корпоративного управління, банківської системи, системи соціального забезпечення, торгових корпорацій та інших інституцій сучасної Японії, а також різні форми аналізу «безкоштовного проїзду», тобто підхід, що підкреслює реальні, але тимчасові переваги Японії в запуску швидкого зростання у повоєнному світі.

Перш ніж я розгляну ці типи аналізу детальніше, дозвольте мені сказати, що з усіма ними я можу погодитися — принаймні до певної міри. Моє зацікавлення — не в тому, щоб обговорювати виявлені ними факти або ставити під сумнів їхню актуальність у контексті «дива». Проте я вважаю, що більшість з них слід звести до більш загальних категорій аналізу, зокрема до наслідків державної політики. Крім того, їх потрібно оцінювати за стандартами, відмінними від тих, які використовувалися в минулому, тим самим надавши більшої ваги державі і її промисловій політиці.

Підхід до пояснення успіхів країни з посиланням на національний характер стверджує, що економічне диво стало можливим унаслідок унікальної здатності японців співпрацювати одне з одним, яка має витoki в їхній культурі. Ця здатність до співпраці